

Antal Molnár

(Rim)

PRESUDA SARAJEVSKOG KADIJE IZ 1613. GODINE

Svojedobno tumačenje načela *zimma*

UDK 34:94(497.6)“1613“

Na brodu koji je 1613. plovio Savom između Požege* i Bosne putovao je veći broj kršćana, među kojima su bila i dva muslimana, ali njih zbog slične odjeće ostali nisu prepoznali. Oko podneva je lađa upravo prolazila pokraj jedne manje tvrđave kada se iz minareta pokraj džamije u tvrđavi oglasila mujezinova pjesma. Pjevačev glas je pomalo parao uši, pa je jedan od kršćana koji su putovali brodom primijetio: „Kako li ovaj lijepo reve“. To je svoje mišljenje više puta ponovio na nemalu radost nazočnih. Navečer su stigli na obalu, gdje su ih na zapovijed mjesnoga kadije odmah uhitili i ispitali cijelo društvo. Naime, dvojica su ih muslimana, koji su se *incognito* nalazili među njima, prijavili zbog uvredljivih riječi upućenih na račun mujezinova pjevanja. Nedugo potom pustili su sve uhićene, izuzevši podrugljivca kojega su, vezanog u lance, uz strogu pratnju, s prijavom i iskazima svjedoka poslali u Sarajevo kod mule, glavnoga bosanskoga kadije. Kroz nekoliko je dana vijest o optuženome i o cijelome događaju stigla do sjedišta pokrajine, pa se u nadi izricanja stroge kazne zbog svetogrđa na ročištu okupilo puno radoznalih muslimana.

Mula je na javnom ročištu, na divanu izvršio uvid u prijavu i iskaze svjedoka ovjerene pečatima ranijih sudova, a zatim je optuženoga upitao: koju vjeru slijedi? Optuženi je, nakon kraćega nećkanja i oklijevanja, bojažljivo priznao da je kršćanin. Zatim ga je mula suočio s njegovom izjavom navedenom u optužnici, koju je ovaj također priznao. Smatrate li dobrima tursku vjeru i obrede? – glasilo je slijedeće pitanje. Premda uplašen, optuženi je kazao: samo svoju kršćansku vjeroispovijest drži dobrom, i smatra da su i Bogu dragi samo kršćanski obredi i bogoslužje. Kadija je na to zapovjedio da mu se skinu lanci, a potom je iz svoje vrećice s novcem izvadio i predao mu petnaest akči uz riječi: idi kući u miru, ali ubuduće nastoj biti oprezniji u govoru.

* Tj. Požeškog sandžaka, koji je u doba osmanske vlasti obuhvaćao veći dio današnje Slavonije. (Red.)

Zbog toga neočekivanoga postupka došlo je do velikoga žamora među turskim uglednicima nezadovoljnima presudom, koju su ocijenili nepravednom. Mula ih je pozvao da se umire, a zatim je rekao: „Da je ovaj čovjek koga sam oslobodio bio Turčin, onda bih naredio da ga se nabije na kolac ili da mu se naživo oguli koža, jer je počinio svetogrđe prema svojoj i našoj vjeri, ali budući da je privržen kršćanskoj vjeri, te je pokazao loše mišljenje o našoj vjeri kakvo i mi imamo o njihovoj, to sam ga u smislu pravednosti morao osloboditi i nadoknaditi mu pretrpljenu štetu. Naime, kada bi on bio kažnjiv prema našim običajima, onda bi po tome načelu svakoga Turčina trebalo kazniti na isti način zbog pogrda koje neprekidno iznose prema kršćanskim vjerezakonima. Na taj način, podanici koji su mi povjereni na skrb ubrzo bi bili izgubljeni, na štetu zakona i vladara, koji me je na ovu čast postavio zato da sačuvam narod, a ne zato da ga nestane.“

Nakon toga su se odgovora nazočni smirili te su se svi udaljili hvaleći sudca.

* * *

Tu kratku i nadasve poučnu priču, protivno našim očekivanjima, nije za buduće naraštaje sačuvao neki turski kroničar, nego jedan katolički crkveni velikodostojnik, bosanski biskup Ivan Tomko Marnavić, koji je dobro poznat i u mađarskoj povijesti pod imenom János Marnavics Tomkó.¹ Premda su ga naši povjesničari – primjerice János Karácsonyi – „počastili“ nekim ne odveć ljubaznim atributima, ipak su njegovi zapisi, izvješća o međuljudskim odnosima u tadašnjem razdoblju, zapisi i mišljenja u vezi sa životom kršćana pod turskom vlašću, vrlo značajni dokumenti za crkvenopovijesna istraživanja.² Gore navedena priča sačuvana je u jednome tankom rukopisu u rimskoj knjižnici Casanate (*Biblioteca Casanatense*), koja sadrži različite biskupove radove što su tek stoljećima poslije objelodanjeni u tiskanome obliku: povijest opsade tvrđave Klis, prikaz zemljopisa i povijesti Bosne, odnosno plan za oslobođenje Carigrada i Bosne. Iza ovoga potonjega sastavka slijedi naprijed navedeno izvješće o presudi sarajevskoga kadije.³ Ta četiri rada objavio je početkom 20. stoljeća Karlo Horvat u godišnjaku sarajevskoga muzeja.⁴

¹ Izvještaj koji je izvorno napisan na talijanskome jeziku donosim u slobodnome prijevodu.

² O tom aspektu djelovanja biskupa Tomka u najnovijoj literaturi, uz prezentiranje ranijih mišljenja, vidi Sándor Bene, „A Szilveszter-bulla nyomában (Pázmány Péter és a Szent István hagyomány 17. századi fordulópontja)“, u: *A Ráday Gyűjtemény Évkönyve*, X, Budapest, 2002, str. 39–80. O ulozu biskupa Tomka u organizaciji misija vidi u: Antal Molnár, *Katolikus missziók a hódolt Magyarországon, I (1572-1647)* [Humanizmus és Reformáció, 26], Budapest, 2002, passim (ad indices).

³ *Biblioteca Casanatense* (Roma) Cod. 4112 (Izvješće koje prezentiram nalazi se na fol. 23rv).

⁴ Horvat, „Novi historijski spomenici za povjest Bosne i susjednih zemalja“, *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine* 21 (1909), 350–371. Ovdje ispričani događaj nalazi se na str. 370–371.

Događaj koji je opisao biskup Tomko u stvarnosti je puno više negoli tek jedna poučna priča o mudrome kadiji, jer ona napose u svojim završnim mislima osvjetljava bit razumijevanja pojma *zimma** u osmanlijskome upravnom sustavu. Sustav *zimma*, to jest od strane islamskoga vjerskog prava zajamčene zaštite Židova i kršćana, u povijesnoj je literaturi različito interpretiran, ovisno o naklonosti autorâ i njihovih vjersko-političkih gledišta. Pri tome se na jednome kraju nalazi razmišljanje o toleranciji u modernome smislu riječi, a na drugoj se pak strani u tom uređenju iščitava politika smišljenoga uništavanja.⁵ Novija stajališta više su sklona mišljenju da u tome sustavu ne treba tražiti ideološko-čuvstveno, nego pragmatično sredstvo, čiji je glavni cilj bio ostvarivanje brze i elastične konsolidacije velikih osmanlijskih osvajanja.⁶ Središnja osmanlijska uprava bila je barem načelno rukovođena ovim načelima, ali su, međutim, mjesne vlasti – naročito zbog sve većega osamostaljivanja od središta u Istanbulu – često mogle biti motivirane i ciljem ostvarivanja lake zarade te zastrašivanja stanovništva. Upravo je elastičnost sustava omogućila da je, općenito, o tijelu koje primjenjuje pravo ovisilo je li naglasak stavljan na strogost zakonskih odredaba ili pak na olakšavajuće elemente.

Takva dvojnost uočljiva je tijekom cijeloga stoljeća i pol turskoga vladanja. Naime, uz sirovo nasilje i pohlepu za novcem, u brojnim su slučajevima i mjesni organi vlasti štitili i podupirali podanike: jamačno također u očekivanju materijalne koristi, ali i gledajući prema naprijed. No, o tome načinu ponašanja raspolažemo s manje primjera, jer nam sačuvani izvori zbog svoje naravi uglavnom govore o ugnjetavanju i sukobima. „Povoljniju“ sliku o Turcima su, uz nekoliko putopisaca, sačuvali uglavnom crkveni izvori, dijelom zbog crkvenopolitičkih razloga, kao primjerice rani reformatori ili prvi katolički misionari, ili pak zahvaljujući vlastitome zanimanju za tu temu, kao primjerice isusovci.⁷ I iz 17. stoljeća poznati su nam brojni podatci o spahijama koji su štitili seljake od mađarskih vojnika ili su podupirali gradnju crkava, o sandžakbegovima koji su pred budimskim organima vlasti branili misionare, o hodžama i imamima koji su pokazivali zanimanje za kršćansku vjeru te su pomagali kršćanske svećenike, o službenicima i činovnicima koji su poštivali

* Od arapskoga *dhimma* ‘zaštita, čuvanje’, odakle *dhimmi* ‘štićenik’. Potonja riječ je preuzeta u osmanski turski kao *zimmî*, a ova u južnoslavenske jezike u obliku *zimija*, s istim značenjem (‘nemuslimanski podanik/žitelj islamske države’). (Red.)

⁵ Molnár, *Katolikus missziók*, str. 30–36.

⁶ Pál Fodor, ‘A kincstár számára a hitetlen a leghasznosabb’. Az oszmánok magyarországi valláspolitikájáról“, u: *Magyar évszázadok. Tanulmányok Kosáry Domokos 90. születésnapjára*, ur. Mária Ormos, Budapest, 2003, str. 88–99.

⁷ Antal Molnár, ‘Rómából Belgrádba. (Három jezsuita útibeszámoló a 17. századból)“, u: *Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére* [Gazdaság- és Társadalomtörténeti Tanulmányok, 2], ur. Pál Fodor, Géza Pálffy, István György Tóth, Budapest, 2002, str. 267–268.

pojedine elemente katoličkoga vjerskoga obreda, ili pak o muslimanima koji su koristili katoličke sakramentalije.⁸

Međutim, ta izvješća malokad pogađaju bit sustava. Dok su u pozadini uznemiravanja, ugnjetavanja i sudskih neugodnosti i kršćanski suvremenici nedvojbeno vidjeli nemoć države da spriječi narušavanje javne sigurnosti te da pohlepu za novcem činovnika i službenika svede u zacrtane okvire, dotle se rijetko nailazi na jasno upućivanje na primjere suprotne vrste. Istraživači su zaštitničko držanje osmanlijskih činovnika, službenika i vojnika općenito shvaćali kao izraz njihove osobne dobre volje. Gore navedenom primjeru upravo to daje povijesnu vrijednost jer se u vezi s jednim konkretnim slučajem na idejnoj razini formulira stav da je zaštita kršćanskih podanika jedan od najvažnijih zaloga funkcioniranja osmanlijske države.⁹

(S mađarskoga preveo *Ladislav Heka*

Prijevod redigirao *Stanko Andrić**)

⁸ Antal Molnár, *A katolikus egyház a hódolt Dunántúlon*, Budapest, 2003, str. 97–98, 105–106, 160; Antal Molnár, *Mezőváros és katolicizmus. Katolikus egyház az egri püspökség hódoltság területén a 17. században*, Budapest, 2005, str. 192–195.

⁹ Gotovo doslovno istu izjavu dao je 1594. godine i sultan Murat III.: „za riznicu je nevjernik najkorisniji”. Fodor, „A kincstár“, 99.

^{*} Izvorno objavljeno kao „A szarajevói kádi ítélete 1613-ban. A zimma-elv egykorú értelmezéséhez“, *Egyháztörténeti szemle* 6/2 (2005), 165-167. Ponovljeno u knjizi Antal Molnár, *Elfelejtett végvidék. Tanulmányok a hódoltsági katolikus művelődés történetéből* [Régi magyar könyvtár – Tanulmányok, 9] (Budapest: Balassi kiadó, 2008), 195-198. Prevedeno uz autorovu suglasnost.